ANTE MATIJEVIĆ

ZADARSKO PORIJEKLO KORALA OSORSKE KATEDRALE

Kod baštinika biskupske kurije – Župnog ureda u Osoru – nalazi se pet voluma korala iz XV. vijeka. Od toga dva voluma, kodeksi A i B, sadržavaju gradual za čitavu godinu, druga tri voluma C, D i E sačinjavaju kompletni antifonal.[1] Svi su kodeksi čvrsto uvezani drvenim koricama, koje su obložene kožom, danas već istrošenom zbog dugotrajne upotrebe.

U kodeksu A, kojim počinje gradual, i kodeksu C, kojim počinje antifonal, nedostaju prve stranice, i to baš one, gdje je redovito zabilježeno ime crkve, za koju je koral izrađen. Tako eto sigurno ne znamo, za koju crkvu su bili prvotno određeni ovi korali.

Osorske korale, ukoliko mi je poznato, dosad je opisao Hans Folnešić.[2] On je obradio samo njihove minijature i označio ih kao male vrijednosti, pa zato ih je rado pripisao domaćem čovjeku. Osorski korali doista nisu onako bogato izrađeni kao korali franjevački u Kamporu i Zadru. Još je nažalost u njihovim minijaturama boja (osobito zlatna) najvećim dijelom propala, te se mjesto sjaja ističu blijede ružičaste boje. Da su slike bolje sačuvane, sigurno bi i sud Folnešićev bio povoljniji.

Ipak osorski korali predstavljaju i danas za nas jedan spomenik veće vrijednosti, no što je to stranac Folnešić cijenio. Prije svega spomenik je to našeg života i kulture, koja je nekoliko stoljeća živjela i razvijala se ukorak s našim ponosnim zapadnim susjedima; spomenik je to te umjetnosti, koju je naš narod prihvatio zajedno sa zapadnom zajednicom; proživljavao je i očuvao do danas. Naša je to tekovina, pa zato problemi i pojave, koje ćemo u njima naći, zajednički su i drugim dalmatinskim spomenicima te vrste. Osorski korali nisu osamljeno djelo. U njima ćemo naći vidljive niti, koje ih povezuju sa ostalom Dalmacijom, a najuže sa našim Zadrom.

S tih razloga osorski korali su nam zanimljivi i dragocjeni. Ne ćemo ih obrađivati ni samo s muzikološkog ili liturgičnog gledišta, a niti samo

s paleografske strane, nego ćemo u kraćim potezima objasniti one pojave paleografske, liturgične i koralne naravi, koje čine razumljivijima druge naše brojne korale po Dalmaciji. Osobitu brigu posvetit ćemo tome, da što sigurnije utvrdimo veze osorskih korala sa Zadrom. S obzirom na to držim, da će se isplatiti naš trud i žrtve. Ovaj put sam glavnu pažnju skrenuo prema osorskim gradualima, jer antifonale želim napose obraditi.

GRADUALI: KODEKSI A i B

Gradual A

Format 498×350 mm, 256 folija od pergamene, 6 od papira, od ovih 4 su ispisana.[3] Sadržava mise Temporala, i to od prve nedjelje Adventa do četvrte nedjelje po Duhovima. Iza toga dolazi Kyriale, te sekvencije *Victime Pascali, Sancti Spiritus adsit gratia*, pa responsorium *Vidi aquam*. Numeracija je originalna sa rimskim brojevima na *recto* strani. Fascikuli su kvinternioni. Svezak je nepotpun, jer nedostaju folji: 1, 2, 3, 9, 10, 193, 194, 229, 247, 248, 250. Na fol. 239 r nije izrađen inicijal K, za koji je ostao prazan prostor. Na fol. 142 r i 142 v jest responsorij: *A monte Oliveti*. Tu su ispisane riječi i nad njima su potegnute četiri crvene crte za note, ali note nisu napisane.

Gradual B

Format 477×432 mm, ima folija 240 od pergamene i 4 od papira. Sadržava misu od druge nedjelje po Duhovima do XXIV, te čitav Sanktoral, zatim De Communi i na koncu Kyriale sa devet misa i dva Credo. Vjerojatno je kodeks nepotpun, jer mu nedostaje barem sekvencija Dies irae. Velika je to šteta, jer je u XV. v. pisar često na kraju kodeksa stavljao svoj potpis. Tako je moguće, da je i u gradualu B otpao najdragocjeniji podatak, koji je stajao na njegovu zadnjem foliju.

Opća slika

Lako je utvrditi red, kojim je Gradual izrađivan. Najprije su napravljene linije za pismo i za note, te međašne okomice, a zatim pisan tekst i tek onda su nad tekstom ispisane note.[4] Inicijali u minijaturama svakako su izrađeni poslije nego što je dogotovljen čitav tekst, a i jedan dio risanih inicijala dogotovljen je poslije teksta. Gradual A bio je izrađen prije graduala B, jer mu je to nastavak. Jedna ruka izradila je sav minuskulni tekst kao i sve risane i pisane inicijale. Također jedna je ruka ispisala sav muzički tekst u gradualu A i B, a ne znamo, da li je ta ruka ispisala i minuskulni tekst.

Na svakoj stranici Graduala postavljeno je sedam crta sa notama, a u antifonalu osam. Raspored materijala na stranici, postava slova, njihova

forma i ukrasi pokazuju izvježbana pisara, ali ne vezana čvrstim regulama lokalne škole. Nedostatak šablone pokazuje, da je djelo pisao pisar nevezan za školu ili radionicu, svakako opet osrednjeg kvaliteta.

Minuskula u Gradualima

Minuskula u Gradualima jest tipa srednjotalijanske gotike, *littera bonomniensis*, sa blažim oblim formama. U antifonalima je minuskula tipa gornjotalijanskog sa više naglašenim uglastim elementima. Tendencija pisara Graduala je ići u širinu, pa dijeli slova jedna od drugih; ipak zadržava još stare ligature, u kojima dva slova spaja opisujući njihova dva luka sa jednim potezom, i to kod slova: *pe, de, be, os, oc, og, do.*[5] Kratice su ipak brojem ograničene tek na one najpoznatije: *et, ent, em, en* ili *em* u sredini *ur, ut*, i još neke, koje su ostavljene na taj način, da ne ometaju čitljivost.

Stabla-potezi od *d, b, l, f* produženi su tako, da dopiru do druge gornje imaginarne crte, kao što oni od *p, q, f* dopiru do druge donje imaginarne linije. *Sti, ti* na kraju riječi imaju redovito *i – longa*, ali *i* nema nad sobom ni tačkice ni poteza, čak ni onda, kad je u spoju sa: *u, jus, ium, tium.* Isto tako minuskulno *t* produžuje vidljivo stablo-potez iznad svojeg vodoravnog poteza. Odijeljenost i oblina slova, produženi stablo-potezi, smanjen broj kratica, pa tendencija ka horizontalnom pravcu, pokazuju svakako početak XV. v. Ne smijemo računati na odmakli XV. v.,[6] jer uncijalno *d*, nalazimo u jednakoj mjeri kao i uspravno. Oblo *r* dolazi češće nego uspravno.[7] Našeg pisara pak lako ćemo raspoznati po nekim njegovim osobinama. Te su ove: Gornji luk od *e, c* pravi sa dva poteza, koji se spajaju u pravom kutu, *i* potezi stabala *m, n, u* pri dnu su oštro, i to koso presječeni sa ukrasnom vlaknastom crticom. Zadnje stablo od *m, n* je vidljivo duže od prethodnog. *o* je napravljeno od dva odijeljena luka.

Versalia

Veličinom versalia malo se izdižu nad minuskulu. Po običaju forme su im uzete iz rustike, uncijale ili karoline uz primjesu blagog gotičkog ugla. Ukrasi im se sastoje: od vlaknastih potezića povučenih uz stablo ili luk slova, palmete, spirale, no opet tako nježno povučene vrhom pera, da se jedva primjećuju. Ukrasi unutar slova su blage žutkaste boje. Pisar ih je pisao slobodnom rukom, pa zato su forme raznolikije.

Risani inicijali izvedeni su tako, da je deblo slova učinjeno širokim perom ili kistom, dok su uresi uvijek izvedeni vršKom pera. Ovakvim inicijalima počinje svaki vers psalma, te versikuli i responsoriji. Rubrike također ili počinju risanim inicijalom ili imaju formu versalija.

Prema položaju inicijala izrađeni su njegovi uresi. Na početku periode su veći i bolje ukrašeni, dok oni u rubrikama sigurno su napisani u isto vrijeme s tekstom, izrađeni samo perom i sa vrlo jednostavnim uresima.

U gradualu A i B i veći su inicijali izrađeni jednolično, uvijek u dvije boje, plavom i crvenom. Svi su upisani u kvadratu, s desne i s lijeve strane stablo slova zatvara stup od dvije do četiri tanke paralelne okomice, a u sredini siječe slovo treći stup, koji se sastoji od osam pramena paralelnih okomica. Nekad monotoniju ovakve ornamentike razbijaju okruglaste palmete ili oduže spirale, koje pisar kao za igru potegne iznad ili ispod inicijala. Kako sam prije spomenuo, pisar je najprije pisao minuskulni tekst, ostavivši prazan prostor za inicijal, koji bi kasnije izradio. Tako u kod. A, fol. 200 v je ostavljen prostor za inicijal i minijaturu slova I, što je ostalo do danas prazno, a inicijal nije izrađen. U istom kodeksu fol. 239 v. inicijal K nije izrađen.

Kad uporedimo minuskulu osorskih korala sa onom u hvarskim, rapskim i šibenskom, odmah ćemo zapaziti među njima toliku sličnost, da imajući ispred sebe njihove faksimile, lako bismo ih zamijenili jednog za drugog. Zanimljivo je, kako se pisar osorskog antifonala povodi za svojim uzorom – zadarskim antifonalom, te ističe više uglasti elemenat, ide više u visinu i zbijen je, baš kao pisar zadarskog antifonala, koji je bio stariji od njega sto pedeset godina. Dalmatinski korali poprimajući neke humanističke elemente drže se uporno gotike još kroz čitav petnaesti vijek.[8] Oblik kvadrata, u koji osorski pisari upisuju risani inicijal, zajednički je zadarskom psaltiru L kao i antifonalima u Hvaru i Kamporu. Versalia su u osorskim kodeksima slična po formi onima u ostalim dalmatinskim koralima, te pojedine forme možemo pratiti, kako se protežu kroz čitavu Dalmaciju, i to od konca 13. do konca 15. vijeka.

Dalmatinska versalia jasno se razlikuje od mletačkih, jer su opsegom znatno manja, manje isprepletena, tanjih poteza i jasnija.

Minijature

U gradualu A ima 74 minijature, od toga su samo 3 sa figurom, a u gradualu B ima 96 minijatura, od toga je 15 sa figurama. Minijature u gradualima su znatno veće od onih u antifonalima. Već smo spomenuli, kako su nažalost minijature oštećene, jer su im boje otpale, pa su lišene svakog čara, a mnoge osobe na njima se uopće ne raspoznaju. Sve minijature stavljene su u kvadratni okvir sa zlatnim fondom, dok su figure redovito položene na plavi fond. Lica figura su široka, crvenkastoblijeda, jer im je boja istrošena, oči velike sa crnom tačkom, kosa i brada smeđa ili posve sijeda. Čitava kompozicija odaje već renesansne težnje, a nekada izbija pravi naturalizam. Crtež je primitivan, boje opore i bez sjaja, što sve odaje provincijskog majstora.

Po običaju vremena i u našim koralima naš iluminator slika i razvija široke listove palme, a na vrhu ili rubu postavlja toliko poznate glave nemani sa dugim kljunom. Minijature bez figura uresuje majstor raznim zelenim vijencima, listovima ili cvijećem. U minijaturama Graduala ne nalazimo uresni motiv, što resi rubove stranica u osorskim antifonalima

i drugim koralima 15. vijeka. To su naime one tanke grane, što se savijaju uz rub teksta, a napravljene su vrškom pera. Na tim granama niže slikar cvjetove i lišće, a oko grana, rekao bih, padaju zlatne jabuke. Uz ovaj uresni motiv nalazimo u dalmatinskim koralima glave nemani.

Minijature Graduala odaju svakako sredinu XV. vijeka. Na to nas upućuje renesansna kompozicija, crtanje figura, razvijeni smisao za naravnost i simetriju.

Da li je pisar graduala bio i njegov iluminator?

Prije svega moramo utvrditi, da je pisar napisao ne samo minuskulni tekst, nego je izradio i njegove pisane i risane inicijale. To se može utvrditi iz ovoga: 1. ductus u inicijalima jednak je onom u minuskuli; tu umjetnički ukus i estetski osjećaj, što se zapaža u njegovim formama i dispoziciji minuskule, odgovara onome u risanim inicijalima. 2. već smo utvrdili, da su razni risani inicijali bili napisani poslije minuskulnog teksta, ali ima inicijala pisanih prostom rukom, koji su sigurno izrađeni u isto vrijeme sa minuskulnim tekstom. Ti pisani inicijali posve su jednaki onim crtanim. Prema tome zaključujemo, da je i risane inicijale izradio sam pisar.

U kodeksima, gdje je pisar bio u isto vrijeme i iluminator kodeksa, inicijali su u minijaturama bili jednaki risanim inicijalima. U osorskim gradualima inicijali minijatura posve se razlikuju od onih risanih. Prema tome u osorskom Gradualu pisar i iluminator bile su dvije osobe.

Još jedan razlog za ovu tvrdnju. Župni ured u Osoru posjeduje kompletni antifonal u tri sveska C, D, E. Sve je te kodekse izradio jedan pisar suvremenik pisara u gradualima, s tom razlikom, što je koralnu umjetnost bolje poznavao i u pisarskom umijeću povodio se za gornjotalijanskom gotikom, koju je našao u antifonalima Sv. Frane u Zadru. Antifonal E i C do fol. 120 naslikao je slikar, koji se odvaja od iluminatura Graduala življim bojama, bogatijim uresima; manjim formatom minijatura, ali izrađenim preciznije, življim bojama i lakšom rukom.

U antifonalu E fol. 120 do konca, pa čitavom antifonalu D opet se pojavljuju minijature graduala. Pismo je ostalo isto, isti pisar je radio dalje, ali slikar je ipak drugi. Prema tome u jednom i drugom dijelu antifonala pisar je bio isti, a drugi slikar. Folnešić[9] je lako opazio, da se u antifonalu C opet pojavljuje ruka iluminatora graduala: ista je tu tehnika, isti crtež i boje, ista kompozicija, što pokazuje, da su osorski graduali i antifonali izrađeni nedaleko jedan od drugoga.

Koral u gradualima

Grgurevsko pjevanje napisano je kvadratnim notama (nota quadrata), na 4 crvene linije. U gradualu nalazimo dvije forme ključa C, jedna je slična slovu C, a druga je napravljena od dva romboidna kvadrata po-

ložena jedan na drugi. Tako slično je i sa ključem F. U dalmatinskim koralima pisari će do nekog dijela svog kodeksa pisati znak *be*, i zagonetni znak sličan cephalicus, to jest virga malko koso položena sa dva repa. U drugom dijelu već ne će pisati nijedan od tih znakova. U osorskim gradualima nema tog znaka, dok ga u antifonalima nalazimo do nekog folija, zatim ga naglo izostavljaju.

U XV. v. renesansni svijet izgubio je interes i razumijevanje duboke askeze koralne umjetnosti. Menzuralna muzika i polifonija još su pojačali to nerazumijevanje.[10] U to doba »započela je dekadenca Grgureve umjetnosti, da bi koncem XVIII. vijeka stigla do stepena što graniči sa barbarstvom.«[11] Mjesto muzike sa asketskim akcentom sad je svijet tražio nešto, što je veselije, zavodljivije, makar to bilo i pliće. Koralno pjevanje izgubilo je toliko od svoje prijašnje cijene i prevlasti, da ga novi redovi i kongregacije, osnovane za vrijeme renesanse, uopće primaju sa velikom rezervom, a neki ga uopće i ne primaju, dok u crkvama, gdje je sva pažnja u sve dane u godini bila posvećena grgurskom pjevanju, sad mu posvećuju tek nedjelje i veće blagdane, ali opet i tada ne svu liturgičnu službu nego tek jedan dio.[12] Sada pjevačima već nije bilo grgursko pjevanje glavno zanimanje, svoje sile i pažnju morali su posvećivati i drugim zadaćama. Ukoliko su rjeđe pjevali, utoliko su brže gubili svoju tehničku vještinu i umjetničko shvaćanje. Posve naravnim slijedom to će se sve odraziti u prepisivanju koralnih knjiga.

Već u XII. v. su cisterciti započeli skraćivati i preinačivati koral na bazi svojih asketskih načela.[13] Njihovim putem išli su dominikanci.[14] Za ovim povodili su se i drugi, ne već zbog estetsko–asketskih razloga nego iz nerazumijevanja i promijenjenog umjetničkog ukusa, pa su stali preinačivati neume, skraćivati melizmatične dijelove, jer su duge melcizme uzimali kao *canto manierato*.[15] To skraćivanje i preinačivanje koralnih melodija išlo je tako daleko, da je crkveni sinod u Reimsu 1564. izdao naredbu, da se skrate duže koralne melodije, jer da se tobože »mnogo vremena uzaludno troši u dugim neumama«.[16]

Protiv takvog zastranjivanja franjevci, koji su htjeli primiti i sačuvati netaknutu rimsku liturgiju zajedno sa pjevanjem, od polovice XIII. v. poduzimali su mnogobrojne korake i najstrožije zabranjivali preinačivanje grgurskih melodija.[17] Ali započeti proces evolucije nisu mogli ni oni, kao ni drugi redovi, zaustaviti, te će se u XIV. v. naći brojni korali sa iznakaženim koralnim pjevanjem, a u XV. v. teško ćemo naći koji koralni kodeks, koji nije zahvatila ta zapravo dekadentna struja.

Ni osorski graduali nisu ostali po strani svoga vremena. Pes i clivis pa scandicus ili salicus napisani su na način menzuralne muzike.[18] Pored preinačenog znaka neuma u gradualu nalazimo mnogobrojne ritmičke preinake kao u Tabli I pod 5 i 6, čak i takve, koje mijenjaju i samu muzičku misao (kao pod 7 i 8). Osim toga prečesti su slučajevi horizontalne mutilacije (kao pod 9 i 10).[19]

Tablica I

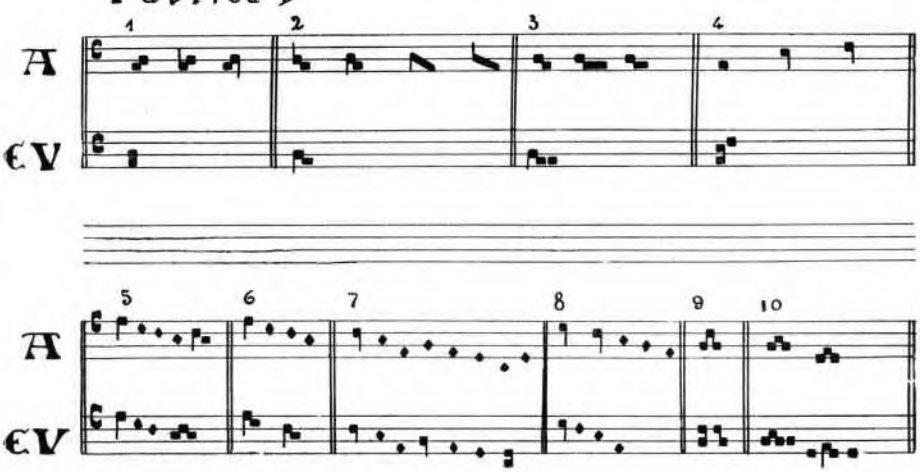

Nisam smatrao potrebnim navesti mjesta, gdje se nalaze takve promjene u pisanju, jer se u čitavom gradualu nalaze lako i često, a mjesto toga donosim u Tabli II tri faze iz osorskog Kyriale u Gradualu A, fol. 239 v i Gradualu B, fol. 212 v. Uporedbom tih dvaju Kyriala, makar i u same tri fraze, vidjet ćemo, kako je pisar lagano prikrajao koralne melodije. Ta samovoljnost pisara odskače još više okolnošću, što je te varijante napisao isti pisar u dva sveska istog djela, namijenjenog istom koru.

Bacimo kratak pogled na te varijante. Pri uporedbi ćemo upoznati, da fraze iz kodeksa B odgovaraju bolje originalu.

Tablica II

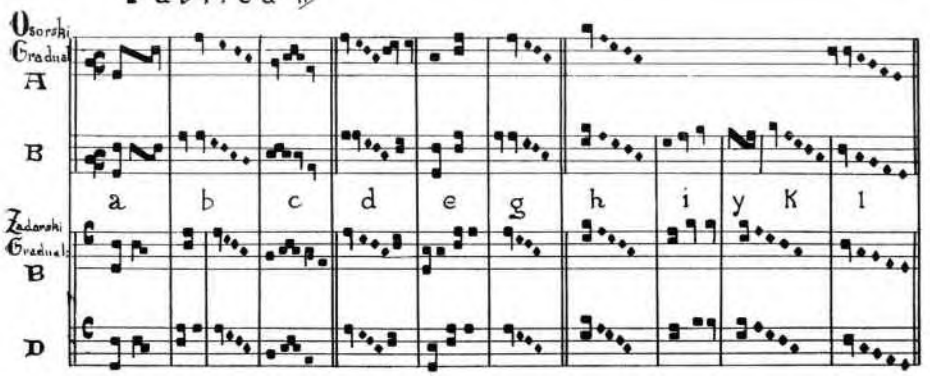

Fraza I.

Kod B motiv *a* u osorskom gradualu sastavljen je od pes i porrectus. u A kodeksu nastala je mutilacija motiva, mjesto dvije neume jest porrectus prepunctis, čime je ritam ispao preinačen i nejasan. U motivu *b* kodeks B ima climacus sastavljen od bivirga subquadripunctis. Kodeks A ima posve drukčije: virga subtripunctis; tu je opet mutilacija, od bivirga napravljena je virga. Treći motiv *c* iste fraze je interesantniji: B ima dva motiva: torculus za njim dvije virga. Kod A je slika sasma drukčija. Tu je drukčiji raspored slogova za pjevanje i posve drukčiji ritam. Prethodni climacus izgubio je zadnji član, a torculus je postao preapunctis. Slog *lei* u eleison treba izgovoriti kao diftog.

Fraza II.

Kodeks A ima motiv *d* izobličen, jer je tu od pes nastao pes stratus. Drugi motiv predstavlja još veću ritmičku i melodijsku varijantu. U kodeksu B motiv *e* se sastoji od dva podatus: re–la, la–ut, dok u kodeksu A na istom mjestu stoji salicus. Motiv *g* u kodeksu B jest bivirga subtripunctis, dok je u kodeksu A mutilacijom nastala samo virga subtripunctis.

Fraza III. pokazuje najveću varijantu. Pored toga, što je motiv *h* u kodeksu A osakaćen za jednu notu, još je čitava fraza osakaćena sa motivima *i, j*, kojih uopće u kodeksu A nema. Zadnji motiv *k* opet predstavlja varijantu: bivirga mjesto virga.

To skraćivanje melodija, što smo naveli u tek tri kratke fraze, slika je onog, što se proteže kroz čitav kodeks, Mutilacija melodija osobito se pojavljuje u reponsorijima. Sad je kodeks i sadržajem kraći: nema pjevanja za sve dane u korizmi, ni kroz oktave Uskrsa i Duhova, nego tek ima pjevane dijelove za nedjelje i glavne svetkovine. To vidimo u osorskim koralima, kao što i u ostalim koralima XV. v. franjevačkih samostana u Rabu, Hvaru, Šibeniku i Dubrovniku.

PORIJEKLO OSORSKOG GRADUALA

Vratimo se varijantama, što smo ih malo prije analizirali u osorskom Kyriale kodeksa A i B. Iz tih naime varijanta moći ćemo naslutiti trag porijekla osorskih graduala.

Uporedimo sad varijante osorskih graduala sa onima u gradualu D fol. 150 i gradualu B fol. 143 r. Iz te uporedbe možemo doći do zanimljivih zaključaka. Prije svega u zadarskim gradualima D i B nalazimo varijante, i to u motivu *c, e*. Dvije varijante ritmičke naravi: ona u *c* mogla bi biti još melodijske naravi, jer onaj cefalicus, što dolazi u kodeksu B poslije torculus, označuje sklizanje melodije od *g* na *e*. Druga varijanta *e* u kodeksu D jest horizontalna mutilacija. Te varijante nastale su prepisi-

vanjem dvaju različitih egzemplara. Uporedivši pak varijante osorskog graduala B sa zadarskim gradualom D, vidimo, da je jača varijanta samo u razdiobi neuma u motivima *i, j*.

Ne ćemo sada ulaziti u inače zanimljivo pitanje, kako je isti pisar mogao za istu crkvu napisati dva različita Kyriala, iz kojih se u koru nije moglo u isto doba i zajednički pjevati? Takve pojave eto vidjeli smo u zadarskom gradualu, a ima ih i u koralima Raba i Dubrovnika. Nas sada zanima pitanje: prema kojem predlošku je osorski pisar ispravio svoj Kyriale u B kodeksu? Onako iz glave, po nekom sjećanju, nije mogao nadopuniti motiv, koji uopće u kodeksu A nije napisan. Pišući Kyriale B morao je bez sumnje imati drugi predložak.

Da li je ispravak učinio prema zadarskom gradualu? Razlike, koje smo našli između zadarskog graduala D i osorskog B, nisu melodijske već ritmičke varijante. I pisar XV. v., prepisujući Kyriale D, mogao ga je lako napisati, kao što ga nalazimo u osorskom Kyriale B. Ta činjenica sili nas da idemo dalje, te da postavimo pitanje, da li je možda osorski gradual ne samo ispravljen prema zadarskom nego i prepisan iz njega?

Franjevački karakter osorskog Kyriala

Mimoići ćemo Kyriale osorskog graduala A, jer je nepotpun, jer mu u Kyriale nedostaje nekoliko listova, a obradit ćemo onaj potpuni u gradualu B. Taj Kyriale je tipično franjevački.

Franjevci su svoj Kyriale formirali u tri periode. Najstariji franjevački Kyriale jest onaj, što se nalazi u najstarijem franjevačkom misal–gradualu, u BNN, VI. G. 38, napisan prije reforme fra Haimona, to jest 1240 g. To je prosti prijepis nekog rimskog Kyriala. Svoj Kyriale stvorili su franjevci, kad su poslije reforme brevijara stvarali svoje antifonale i graduale pisane kvadratnom notacijom, oko 1260. god. To je bio Kyriale od 7 misa, sa ustaljenim sastavom i redom, i obavezan za sve franjevce. Takav Kyriale nalazi se u gradualu Župnog ureda u Carmignano,[20] što je jednom pripadao franjevačkom samostanu toga mjesta. Taj gradual, a potom i Kyriale jednak je gradualu i Kyrialu Sv. Frane u Zadru, kodeks B i D. Takav se nalazi u Porzinculi, pa franjevačkom gradualu u MCB, corale 20 i ostalim gradualima pisanim oko 1300. god. U polovini XIV. vijeka takvom Kyrialu nadodane su dvije nepotpune ferijalne mise i umetnute između 6. i 7. mise, te je sad franjevački Kyriale imao 9 misa. To je bila konačna redakcija franjevačkog Kyriala, koja se sad nalazi u svim gradualima, napisanim od polovice XIV. v. pa dalje. Takav Kyriale ne nalazimo nego u franjevačkim gradualima, kao što su oni iz XIV. v. u: BAV: Vat. Reg. 2052, BNR: Varia 290, XX, pa onim asiškim, i gradualima XV. vijeka u franjevačkim samostanima Firenze, Parma, Recco, Genova i drugdje. Takav Kyriale preuzeo je, uz malu preinaku u VI. misi, fra Frano de Brugis i tiskao u svome gradualu.[21]

U idućoj križaljki je uporedni sastav franjevačkog i biskupskog Kyriala. U prvom stupcu A, jest Kyriale iz BNN. VI. G. 38, u drugom stupcu

jest zadarski, stupac B; u 3. stupcu je C: franjev. Kyriale iz BAV, Vat. Lat. 2052, u četvrtom D stupcu je osorski. U E stupcu je nefranjevački iz BAV. Rossiana 612, iz XIV. v., u stupcu F je gradual biskupski, iz MCB. corale 28. Rimski brojevi na početku crte označuju redni broj mise svakog Kyriala. Arapski brojevi označuju redni broj mise u Editio Vatic. *n* znači, da tog stavka nema u EV. *o* znači, da onog stavka nema u dotičnom Kyrialu, u stupcu kojega se nalazi. *def.* znači uzeto iz *missa pro defunctis* u EV.

Uporedba u križaljki dat će jasnu potvrdu postavljenoj tvrdnji.

Redni broj mise	Kyrie						Gloria						Sanctus						Agnus Dei					
	A Na	B Za	C Va	D Os	E Ro	F Bo	A Na	B Za	C Va	D Os	E Ro	F Bo	A Na	B Za	C Va	D Os	E Ro	F Bo	A Na	B Za	C Va	D Os	E Ro	F Bo
I	2	2	2	2	2	4	4	1—1—1—10—4					4	2	2	2	2	4	3	2	2	2	9	4
II	14	4	4	4	4	9	11	4	4	4	4	9	8	4	4	4	4	2	4	4	4	4	4	9
III	11	6	6	6	11	11	14	2	2	2	6	11	18	18	18	18	n	11	18	18	18	18	n	3
IV	9	14	14	14	n	9	9	11	11	11	o	o	18	8	8	8	dei	18	18	12	12	12	de	18
V	o	11	11	11	de	14	o	11	14	11	a	11	o	11	11	11	de	8	o	11	11	11	de	12
VI	o	12	12	12	9	11	o	o	o	o	9	14	o	12	12	12	9	11		14	14	14	9	11
VII	o	9	n	n	o	12	o	9	14	14	o	o	o	9	15	15	o	12	o	9	15	15	o	14
VIII	o	o	n	n	o	o	o	o	0	0	o	o	o	o	18	18	o	17	o	o	18	18	o	17
IX	o	o	9	9	o	n	o	o	9	9	o	o	o	o	9	9	o	18	o	o	9	9	o	18

U razmatranju Kyriala nisam vodio računa o *Credo,* jer taj ne pridonosi ništa u sudu o porijeklu kodeksa.

Iz križaljke izlaze ovi sigurni zaključci: Zadarski Kyriale jednak je onom franjevačkom iz BAV. 2052. Ovaj je pak posve jednak osorskome. Istina u V. misi osorski ima jedanaest Gloria iz EV, dočim onaj Vatikanski ima 14 Gloria iz EV. Ali s druge se strane vidi, da i zadarski Kyriale ima isto kao i osorski.

Isti sastav imaju franjevački Kyriali u Dalmaciji, Francuskoj i Španiji kao i u Italiji. Ovdje ondje pojavi se koja manja varijanta, ali temeljni sastav ostaje uvijek isti. Kad je takav Kyriale uzeo u svoj gradual fra Frano de Brugis, ponosni Nizozemac znači, da je to u njegovo doba bio zaista zajednički Kyriale svim franjevcima.

Dva zadnja stupca: E i F daju sliku biskupskih Kyriala. Gradual u BAV, Rossiana ima 6 misa, a onaj drugi biskupski iz Bolonje ima 9. Drugi Kyriale katedrale sv. Petra u Bolonji ima 10 misa, u Biblioteca Marciana, Venezia, cod. lat. II. 119, Kyriale iz 1365. g. ima samo 4 mise, tako možemo dalje nabrajati. Svaka biskupska crkva je imala različit Kyriale. Sa franjevačkim Kyriale slagao se najveći broj biskupskih u

prvoj misi. Nekad i u drugoj misi, a rijetko kad još i u trećoj, ali dalje nikad. Na taj način lako je po Kyrialu saznati, da li pripada franjevačkoj ili nekoj biskupskoj crkvi, te sad možemo sa punom sigurnošću ustvrditi, da osorski Kyriale ne pripada biskupskoj crkvi, nego da je to tip franjevačkog Kyriala.

Ovdje moram pripomenuti, da su franjevci sačuvali sastav svog Kyriala nepromijenjen samo do polovine XV. vijeka. Poslije polovine XV. vijeka naći ćemo u franjevačkim Kyrialima po Dalmaciji neke nove mise, a stare znatno izmijenjene. Dakako, to su bile novotarije, koje su poprimali pojedini samostani, ali ne franjevački red. U XVI. vijeku je Kyriale gubio sve više od svoje originalne ljepote i vrijednosti. Kyriali pak XVII. v., iako napisani koralnim notama, nemaju ništa od grgurevskog pjeva.

Analizirajući sastav franjevačkog graduala, napose pak zadarskog Kyriala, u paleografskom institutu poznatog benediktinskog samostana u Solesmes, sjeverna Francuska, odlični paleograf tog instituta Dom Michel Huglo bio je tako ljubezan, te je istraživao porijeklo svakog pojedinog komada u našem Kyrialu. Evo njegova zaključka: Ovi dijelovi zadarskog, dosljedno i osorskog Kyriala, ne javljaju se u Dalmaciji i Italiji prije polovine XV. vijeka: Sanctus iz njegove druge mise, Agnus Dei iz IV., Kyrie iz V., Sanctus i Agnus Dei iz njegove VI. mise.[23]

Velika je dakle bila razlika među Kyrialima biskupskih i župskih crkava. Ona je i u XV. vijeku mogla postojati, jer su još tada biskupi, opati, redovnički starješine smjeli imati svoje rubrike, čak i nove stvarati, pa su stoga mogli i imati različiti sastav i red Kyriala.[24] Nama pak je sad jasno, da je osorski Kyriale po svome sastavu franjevački, a mogao je biti prepisan samo iz franjevačkog Kyriala, jer prema konstataciji paleografa Dom Huglo, biskupske ili župske crkve u Dalmaciji i Italiji nisu u XV. vijeku imale nekoliko stavaka, koji se nalaze u osorskom Kyriale.

Osorski gradual po sastavu franjevački

Abelard, pisac XI. vijeka, piše: U božanskom oficiju i među samim klerom postojale su bezbrojne razlike i običaji ... Jedina lateranska crkva, majka svih ostalih držala je stari oficij.[25]

Jedinstvo brevijara i misala, a prema tome antifonala i graduala, počelo se provoditi u rimskoj crkvi u XIII. v., i to najviše radom franjevaca. Oni su 1223. prihvatili oficij lateranske crkve prema reformi Inocenta III. Služeći se pravom ostalih crkava, naime da stvaraju vlastite rubrike i blagdane, oni su stvorili brevijar i misal, kakav danas ima rimska crkva.

Najradikalniju reformu proveo je franjevački general, fra Haymon iz Faverschama, godine 1240. do 1242. Njegova glavna zasluga jest u tome, što je odijelio rubrike mise od oficija. Zatim je prestilizirao, na pučku sastavljene, rubrike Inocenta III., učinio ih jasnijim, jednostavnijim i nadasve određenijim.[26]

Nasljednici fra Haymona, bl. od Parme (1247. do 1257.), pa sv. Bonaventura (1247. do 1274.), proveli su druge reforme brevijara i konačno

uredili brevijar kakav je do nas došao.[27] Prema reformiranom brevijaru i misalu franjevci su formirali svoj antifonal i gradual. God. 1260. statutom o pisanju korala sa kvadratnim notama konačno su ostavili neume i prešli na kvadratno pismo, ujedno su učinili veliki korak za zaštitu cjelovitosti koralne melodije, zabranivši svjetovnjacima pisanje koralnih knjiga.[28] Nikola III. 1277. do 1280. radikalno odstrani sve stare i različite liturgične kodekse, naročito koralne, te naredi, da otad unaprijed sve crkve u Rimu moraju držati franjevački oficij i služiti se franjevačkim knjigama.[29] Franjevačke knjige iz Rima su se širile dalje po Italiji. Benedikt XII. proširi naredbu Nikole III. 1337. na francuske crkve, tako postepeno rimska crkva primi franjevačke antifonale i graduale. Taj proces primanja franjevačkog oficija i korala razvijao se postepeno i bio je gotov tek u XV. v.[30]

U velikim kolekcijama korala u Museo Civico Bologna, u katedrali sv. Petra istog grada, pa u Padovi, Firenzi, zaista je lako zapaziti prodiranje franjevačkog elementa u rubrike, raspored Sanktorala i Temporala, pa korala. No još su u XV. v. daleko od toga, da bi korali biskupskih crkava bili približno jednaki onim franjevačkim.

Osorski pak graduali nemaju samo Kyriale jednak franjevačkom nego i druge dijelove graduala. Njihove rubrike doslovni su prijepis rubrika, kako ih nalazimo u gradualima sv. Frane u Zadru. Možemo usporediti onu dugu rubriku velikog petka u osorskom gradualu A fol. 176 r sa rubrikom istog dana u zadarskom gradualu B fol. 42 v, pa ćemo se lako uvjeriti, da je osorska rubrika doslovni prijepis one zadarske. Ista je stvar sa ostalim brojnim rubrikama, što dolaze na veliki četvrtak, petak i subotu.

Jedan od najboljih poznavalaca sredovječnih rukopisa abbè V. Leroquais smatra, da Santoral daje najsigurnije podatke za prosuđivanje porijekla liturgičnih kodeksa.[32] Santoral osorskog graduala u naslovima, rubrikama, kao i u svetkovinama svetaca, pa obrascima njihovih misa, podudara se sa zadarskim gradualima A, B.[33] Isto tako podudaraju se osorski graduali sa brojnim franjevačkim koralima u Francuskoj.[34]

Između zadarskog i osorskog graduala postoji jedina razlika, koju je sa sobom vrijeme donijelo. U osorskom gradualu imamo in corpore oficij Tijelova i sv. Trojstva, u zadarskom gradualu oni su naknadno unešeni. Oficij Tijelova konačno je uveden 1319.,[35] a oficij sv. Trojstva rimska kurija je primila 1334.,[36] kojemu se inače dugo opirala, pa je tako officium Trinitatis postao officium *secundum curiam romanam.*[37] Taj izraz dolazi i u osorskom gradualu. Franjevci sve od svog početka stalno naglašuju, da je njihov oficij *secundum consuetudinem romanae curiae,* ili *secundum curiam romanam,* pa je i taj izraz u osorskom gradualu trag njegova franjevačkog porijekla, jer taj izraz teško da nađemo u drugim knjigama prije polovice XV. v.

Identičnost Kyriala i rubrika, pa sastav Temporala i Sanktorala, sigurni su dokaz, da je osorski gradual prijepis franjevačkog.

Protiv franjevačkog karaktera osorskog graduala moglo bi se postaviti nekoliko prigovora: u Sanktoralu svetkovina sv. Frane ima titul *s. Francisci confessoris*. Dakle ne franjevačka stilizacija. U franjevačkim kalendarima stoji: *sancti patris nostri Francisci* ili *sancti Francisci ordinis minorum fundatoris*. Ovaj prigovor nije neoboriv, jer se titul, koji nalazimo u osorskom gradualu, nađe i u ponekom franjevačkom. Nadalje i sam Sanktoral nije franjevački, jer nema glavnih franjevačkih svetkovina: sv. Ante, sv. Klara, sv. Elizabeta, sv. Ljudevit, Stigmata, koje svetkovine bi trebalo da ima gradual napisan u XV. v. Na to mogu odgovoriti ovo: U franjevačkim samostanima: Recco kraj Genove, pa u convento della Visitazione Genova su korali potpisani i intitulirani iz XV. v., a nemaju baš tih spomenutih svetkovina. Kraj toga osorski gradual mogao je te svetkovine imati i u posebnom svesku, kao što to ima zadarski gradual i antifonal.

Ipak stoji činjenica, da su osorski graduali i antifonali istrošeni u koru osorske katedrale!

Franjevački korali u katedrali

Već smo prije rekli, kako su franjevci formirali svoj brevijar, misal, pa svoje koralne knjige, koje je rimska kurija postepeno poprimala i proširivala na ostale crkve. Kad su u XV. v. kotedralne crkve poprimale ne samo franjevački Sanktoral nego i grgursko pjevanje prema franjevačkoj tradiciji, lako ćemo onda razumjeti, da se mogao osorski biskup skloniti da dade za svoju crkvu prirediti franjevačke korale. U tom slučaju bilo bi razumljivo, zašto nema franjevačkih svetaca.

Protiv te pretpostavke govore druge dvije jake činjenice: prvo, rubrika nazivlje članove kora *fratres*, što nikako ne pripada članovima kora jedne katedrale. Drugo, ako bi gradual bio određen za službu katedrale, onda u neke dane, kad prema rubrikama celebrira biskup, celebrans bio bi označen kao episcopus, međutim toga nema ni u jednom slučaju. Prigovori su ozbiljni, a ipak se dadu lako ukloniti, jer su spomenuti izrazi ušli u kodeks krivnjom ili namjerom samog kopiste. Pisar naime, prepisujući franjevački gradual za katedralu, morao bi bio imati posebno ovlaštenje za promjenu rubrika. Nemajući to ovlaštenje, ili ne znajući, kako bi promijenio rubriku, on ju je prepisao, kako ju je našao u predlošku, pa tako je došlo u rubrici *fratres, sacerdos* mjesto *episcopus*.[38]

Franjevački gradual mogao je i na drugi način doći u posjed katedrale. Lako se moglo dogoditi, da je biskup osorski od Franjevaca naprosto otkupio njihov gradual i antifonal. Tako je i biskup Ivan Scafa 16. IX. 1457. u Rabu prodao svoj antifonalni gradual za 13 dukata dominikancu o. Bartulu iz Trogira. Kao što je rapski biskup prodao svoje korale dominikancu, tako je i neki franjevac mogao prodati osorskom biskupu franjevačke korale.[39]

PORIJEKLO OSORSKIH KORALA IZ ZADARSKE FAMILIJE

Uspoređujući sastav, Sanktoral, rubrike osorskog graduala sa zadarskim, mogli smo utvrditi samo, da je osorski gradual prijepis franjevačkog graduala. Jednakost svih dijelova je takva, da ne dopušta sumnju. Ipak još ne možemo kazati, da je osorski gradual siguran prijepis zadarskoga: koralne melodije naime pokazuju dva različita izvora. Istina, pisari XV. v. prepisuju koral bez dovoljnog razumijevanja i poštovanja te umjetnosti, pa zato pišu samovoljno. U ono malo primjera, koje smo vidjeli, lako smo mogli upoznati, kako pisar graduala piše koral samovoljno i sa malo razumijevanja. Prema tome ne bismo mogli od njega očekivati, da se njegov prijepis slaže sa originalom. Varijante osorskog i zadarskog graduala takve su naravi, da nam ne dozvoljavaju, ni uz gornju pretpostavku, da bismo sa sigurnošću u zadarskom gradualu vidjeli predložak osorskog graduala. Varijante u melizmu *a–b*, i ona druga *i–j* Tabla III takve su naravi, da ne znače samo izmjenu neuma nego i muzički smisao. Kad bi bio samo mali broj takvih varijanata, još bismo mogli pomišljati, da ih je stvorio sam pisar, ali varijante su tako brojne, da ih ne možemo pripisati samovolji pisara, nego radije moramo pomišljati na drugi predložak. Ako dakle ne možemo osorske graduale smatrati prijepisom zadarskog, to ipak moramo vjerovati da je

Produkt zadarskog skriptorija.

Srodnost i blizinu osorskog graduala sa zadarskim pokazuju jednaki elementi, koje smo već istakli, te, ako ih ne ćemo smatrati prijepisom jednog od drugoga, ipak osorske graduale moramo smatrati proizvodom zadarskog skriptorija.

Ozbiljni razlozi i dokazi kazuju nam, da je u sredini XV. v. postojao u franjevačkom samostanu u Zadru razgranati skriptorij.[40] Pored graduala sv. Frane u Šibeniku i druga dva graduala sv. Eufemije u Kamporu, što su prepisani iz korala sv. Frane Zadar, još je lako utvrditi, da su i osorski antifonali prepisani od antifonala sv. Frane u Zadru.

Premda ću u drugoj radnji napose obraditi osorske antifonale, koji su sa muzičke strane interesantniji od graduala, ipak za potvrdu postavljene tvrdnje moram već sad iznijeti neke podatke:

Osorski antifonal sastoji se od tri sveska, i to:

1. *Antifonal C*, folija 217 od pergamene, 2 papirnata. Nedostaju foliji 1 i 57; format 336 za 475 mm. Sadržava oficije od prve nedjelje adventa do Uskrsa.

2. *Antifonal D*, folija 225, format 321 za 430, a sadržava oficije od Uskrsa do Adventa, i Commune sanctorum. Na početku nedostaje nekoliko folija, i to čitav oficij nedjelje, ponedjeljka i utorka Uskrsa.

3. *Antifonal C*, folija 207, format 520 za 356 mm. Sadržava čitav Sanktoral, to jest oficije sviju svetkovina svetaca.

To je dakle kompletni antifonal. Na početku i antifonalu kao i gradualu nedostaje naslovna stranica. Na kraju nijedan kodeks ne završava sa običnim: *Explicit*, ili *Deo gratias*, što znači da i na kraju nedostaje završni list, gdje je obično stajao potpis pisara.

Sva tri sveska uvezana su u isto doba i na isti način kao i graduali. U Antifonalu nema originalne numeracije, kao ni u drugim antifonalima.

Sva tri sveska antifonala napisao je isti pisar, za kojega držim da je napisao i koralne napjeve. U svojoj struci bio je napredniji od svog kolege, pisara graduala: njegov ductus je elegantniji, forme i minuskula i inicijala i versalija dotjeranije su, ruka sigurnija, te je *conspectus generalis* ugodniji od onog u gradualu. Još jedna vidljiva razlika izbija u Antifonalu! Tu uglasti elemenat gotike izbija jače na površinu, baš kao i u zadarskom antifonalu, dok u osorskom i zadarskom Gradualu vladaju forme od *littera bonomiensis*.

S tim smo zašli u uporedbu osorskog antifonala sa zadarskim. Pođemo li dalje, naići ćemo ne samo na sličnosti, nego na stvarne jednakosti, i to: 1. u rasporedu gradiva, u stilizaciji rubrika, čak i u onima, gdje u franjevačkim antifonalima dolaze veće razlike; 2. u Sanktoralu, i to u svim njegovim dijelovima; na koncu još i po osobinama u koralnim melodijama.

1. Raspored responsorija Temporala u korizmi, pa u nedjeljama poslije Duhova, različit je u franjevačkim antifonalima. Tako na pr. osorski i zadarski antifonal imaju III. nedjelje korizme 12 responsorija, a IV. imaju 13 responsorija. Antifonal pak u Chiesa Nuova u Asizu iz XV. v. u III. i IV. nedjelji korizme ima po 9 responsorija, a ostale nalazimo podijeljene u ponedjeljak, utorak i srijedu. Drugi antifonal u kolekciji Porziunkule opet ima treću vrstu razdiobe, naime III. i IV. nedjelje ima po 11 responsorija.

Još veće razlike postoje, i to opet naglašujem među franjevačkim antifonalima, u razdiobi antifona i responsorija za nedjelje po Duhovima, jer je magister cantus u te nedjelje određivao, koliko će se čitati od lekcija Svetoga Pisma i svetih Otaca u I, II, III nokturnu, pa je razumljivo morala nastati razlika u responsorijima, koja je dolazila prema odlomku, što se čita.[41]

Ta jednakost u kodeksima napisanim u razdoblju od 150 godina i to u dijelovima, gdje inače vlada raznolikost, držim, da se drukčije ne da protumačiti nego prijepisom mlađeg kodeksa iz starijeg.

2. Nazivi svetkovina u franjevačkim Sanktoralima različiti su. Za primjer navodim samo dva primjera:

za 12. lipnja:

Carou: Basilidis et sociorum
BNN: VI. G. 38: *Basilidis, Cirini et Nasarii*
BNP. Latain, 1045: *Basilidis, Naboris et Nasarii*
BNP. Latain, 1046: *Basilidis, Naboris, Nasarii*
BAV. Reg. Lat. 205: *Cirini, Naboris et sociorum*
Osor i Zadar: *Basilidis, Cirini, Naboris atque Nasarii*

za 11. kolovoza:

Carou: *Hypoliti et sociorum*
BNN. VI. G. 38: *Hypoliti et Cassiani*
BNP. Latain, 1045: *Tiburtii et Susannae*
BAV. Reg. Lat. 2052: *Hypoliti et sociorum*
Osor i Zadar: *Hypoliti et soc. mr.*

Stilizacija svetkovina, kao što se podudara u ova dva slučaja, tako i u čitavom Sanktoralu osorskog i zadarskog antifonala.

Ktome možemo pribrojiti interesantne beneventanske osobine i arhaizme, što su prodrli u zadarski antifonal, a iz njega u osorski. O toj značajnoj osobini osorskog antifonala govorit ćemo malo kasnije, i to napose.

Koralni napjevi

Koralni napjevi u osorskom antifonalu na sreću imali su vrsnijeg prepisivača, nego što je bio pisar graduala. Istina i pisar antifonala ima osobine svoga vijeka, tako da ne pozna više razlike između punctum i virga, nego jednu i drugu vrstu piše načinom XV. v., t. j. sa dugim repom s desne strane. Kod njega ćemo naći onu zagonetnu formu cephalicusa iz menzuralne muzike, koju nalazimo i u ostalim dalmatinskim koralima. Ta virga napisana je nešto malo koso, a ima rep s lijeve i s desne strane.

U drugome on se čvrsto drži svoga egzemplara prepisujući pojedine note, neume i melizme, kako ih nađe, bez samovoljnog preinačivanja ili sakaćenja melodija. Takav način pisanja daje nadu, da će grgurski napjevi biti dobro uščuvani. Uspoređujući pojedine stavke osorskih antifonala sa onima u Editio Vaticana ili sa dobro sačuvanim zadarskim antifonalima, ne ćemo naići na amputirane melizme, kao što smo ih vidjeli u gradualu. Naići ćemo na ritmičke i po koju melodijsku varijantu, koja je uzeta iz drugog kodeksa, a nije plod nemarnosti ili samovolje pisareve. Komparacija melodija dovest će nas do zaključka, do kojeg nas je dovela komparacija strukture Temporala i Sanktorala u gradualu, naime da je tu franjevački karakter, tradicija, koja je iz franjevačkih liturgijskih knjiga prelazila u knjige biskupskih i ostalih redovničkih crkava.

Da bismo sigurno utvrdili tu činjenicu, trebalo bi donijeti uporedbe dijelova iz čitavog antifonala, i to iz što većeg broja kodeksa, što bi bilo teško izvesti, za ovu malu radnju i ne smatram potrebnim. Bit će dovoljno donijeti varijante prvog responsorija na dan Duhova. Pored arhaičke

beneventanske osobine u stilizaciji teksta tu ćemo naći varijante, iz kojih ćemo moći utvrditi: 1) Postoji vidljiva razlika između franjevačkih i nefranjevačkih kodeksa u melodiji i u ritmu. 2) Osorski antifonali pripadaju franjevačkoj grupi. 3) U franjevačkoj grupi značajne varijante povezuju osorske antifonale sa zadarskim.

Držim, da varijante govore toliko jasno, te nam ne će trebati mnogo truda da uočimo tri naprijed navedene činjenice.

Franjevačka tradicija

Prije nego počnem govoriti o franjevačkoj tradiciji u osorskim antifonalima, moram objasniti, što mislim pod pojmom: franjevačka tradicija u grgurskom pjevanju.

Jedni to uzimaju za franjevačko grgursko pjevanje, i odmah vele: Franjevci toga nemaju.

Uistinu, franjevci nisu, kao dominikanci i cisterciti, prekrojili grgurske napjeve prema svojem duhu i na taj način dobili »svoj« koral. Oni nisu stvorili niti imaju išta, što bi bilo samo njihova svojina i za njihovu upotrebu, a ne za cijelu crkvu. Ima, istina, u gradualu jedan mali broj stavaka, koje su franjevci stvorili, ali ni to ne smatraju svojom baštinom.

S druge strane, ako ne postoje franjevački grgurevski napjevi, postoje rimski grgurevski napjevi u obliku, kako su ga franjevci sačuvali.

Kako postoji razlika između grgurevskog pjevanja i rimskog, o čemu ćemo kasnije govoriti, tako postoje primjetljive razlike između grgurevskih napjeva u knjigama različitih crkava, razlike, koje su morale nastati prepisivanjem iz različitih egzemplara.

Pod pojmom franjevačke koralne tradicije treba razumjeti ovo: Franjevci su u raznolikosti grgurevskih formula izabrali one, koje su smratrali za najbliže rimskoj crkvi; kad su ih već izabrali i primili, onda su ih čvrsto čuvali u svojim knjigama, koje su opet zajedno sa brevijarom predali rimskoj crkvi.

Tako formirano grgurevsko pjevanje u franjevačkim knjigama zovemo *franjevačka tradicija*, za koju velimo, da ima svoje izrazito lice, ma koliko to neki ne priznaju ili ne vide. Na formiranje franjevačke tradicije utjecale su dvije komponente: prvo domena, iz koje su franjevci preuzeli svoje napjeve, a drugo način, kako su svoje knjige formirali i čuvali.

Odakle su franjevci preuzeli grgurevske napjeve?

Franjevci su već od početka pjevali čitavi oficij, a 1230. imamo vijest, koja glasi: »Iz Kapitula (glavna skupština Reda) razaslani su antifonali po svim Provincijama Reda«.[42] Danas postoji kojih desetak franjevačkih brevijar-antifonala toga vremena. Fragmenat takvog brevijar-antifonala nalazi se u riznici sv. Frane u Zadru.[43] Držim, da je taj antifonal bio napisan u Zadru, i to između 1223. i 1230. Za nas je značajan, ukoliko je to jedini brevijar-antifonal pisan beneventanskim pismom i notacijom, a koji se tako rano nalazio u Dalmaciji.

Kao što su franjevci preuzeli rimski brevijar i liturgiju i za drugi nisu htjeli znati, tako su isto tražili i primili samo rimsko pjevanje.[44] Ali gdje naći to rimsko pjevanje? U samom gradu Rimu nije bilo jednako. Crkva lateranska i crkva sv. Petra, dvije glavne rimske bazilike, nisu imale jednako pjevanje, ni jednaku liturgiju.[45] Beneventansko pjevanje smatralo se kao jedino ispravno rimsko pjevanje.[46] Franjevci su dakle, na beneventanskom području, potražili egzemplare za svoje antifonale i graduale. Svi dosad poznati brevijar-antifonali i misal-graduali, što su ih franjevci stvorili u prva dva decenija, pisani su beneventanskom notacijom i svi, osim zadarskog, gotičkom minuskulom.[47]

Sa beneventanskim pjevanjem ulaze u franjevačke korale i beneventanske jezične osobine, koje su dobro obrađene i rasvijetljene u XIV. i XV. svesku PM.[48]

Beneventanske jezične osobine jesu gramatičke u nastavcima padeža i lica, fonetske u zamjeni slova kao: *b* mjesto *p*, *d* mjesto *t* i t. d. Druge vrste su stilske izmjene, koje se sastoje u izmjeni reda riječi ili u zamjeni riječi različitih korijena. Treća osobina je dualizam teksta. Tako na pr. u introitu I. nedjelje Adventa stoji versiculus: *vias tuas domine, NOTAS FAC mihi et semitas tuas EDOCE ME.* U traktusu isti versikul u drukčijoj je stilizaciji: *vias tuas domine, DEMONSTRA mihi et semitas tuas DOCE me.* Rimska crkva uzela je prijevod, što ga je popravio sv. Jerolim (386–391). To popravljeno izdanje zove se Psalterium gallicanum, a staro, nepopravljeno izdanje, zove se Psalterium romanum, koji se još i danas drži u crkvi sv. Petra u Rimu. Beneventanska crkva primila je Psalterium gallicanum, ali neke stavke zadržala je iz Psalterium romanum. Otud dualizam teksta. PM 14 navodi još priličan broj slučajeva, gdje se održao taj arhaički dualizam.

Beneventanske osobine jezika ušle su u zadarski antifonal: tu imamo zamjena slova *d* mjesto *t; capud* mjesto caput, *sed* mjesto set. Značajne su stilske osobine, koje se nalaze u zadarskom i osorskom antifonalu. Tako u njima stoji: *ut hominem perditum ad regna caelestia* revocaret, mjesto: *ut hominem perditum ad coelestia revocaret.* Drugo; u prvom responsoriju matutina na Duhove početak glasi: cum complerentur dies Pentecostes *erant omnes pariter in eodem loco. Alleluia.* U zadarskom i osorskom nalazimo beneventansku stilizaciju: cum complerentur dies Pentecostes erant *omnes pariter dicentes. Alleluia.*

Beneventanske osobine iščezavaju, ukoliko se više vremenom udaljujemo od polovice XIII. v. i prostorno od središta beneventane. Kako su te rijetke osobine beneventane mogle prodrijeti u sredini XV. v. u osorske kodekse? To zaista nije lako razumjeti. Ako je nerazumljivo, kako je pisar, udaljen vremenom i prostorom, mogao prihvatiti tuđe osobine, onda još je teže razumjeti, kako su to propustili strogi korektori, osobine, koje već tada korektori nisu mogli smatrati dozvoljenim osobinama, nego zabranjenim razlikama. Ako pak uzmemo, da je antifonal prepisan u zadarskom skriptorijumu, na što nas upućuju drugi kriteriji, tada stvar postaje razumljiva. Pisar je imao ispred sebe egzemplar odobren i njemu

domaći, te je prepisao vjerno osobine kao i ostali tekst. Odbor pak, koji je sravnio i jedan i drugi kodeks, nije našao nikakve razlike među kodeksima te ih je potpuno zakonski propustio. Te dakle osobine beneventane same za sebe bile bi jaki dokaz zadarskog porijekla.

Jesu li franjevački antifonali monocefalni ili policefalni?

U PM 14 nalazimo potanko označene stranice beneventanskog koralnog područja.[49] To područje, u cijeloj svojoj širini, nije moglo biti izvor korala, što su ga primili franjevci. To ćemo lako iskusiti sami, ako uzduž Italije sravnimo grgurevske napjeve u franjevačkim koralima. Što se više približavamo Napulju, to ćemo vidjeti, da su napjevi bliži. Beneventanski kodeksi u BNN su od svih korala najbliži zadarskim koralima. No, ni tu ne ćemo naći egzemplar, s koga su prepisani zadarski korali. Ali ne samo to, nego beneventanski napjevi u nečemu se razilaze od franjevačkih. Jasno je dakle, da izvor franjevačkom koralu treba tražiti u suženom beneventanskom području. Ali, da se to područje točno odredi, trebat će mnogo pojedinačnog rada i mnogo kodeksa sravniti radi toga, no to mora učiniti veći broj ljudi i raditi nekoliko decenija.

Prije svega moramo postaviti pitanje, da li su franjevci uzeli svoje antifonale i graduale iz jednog kodeksa, kao što imamo slučaj sa dominikancima.

P. Aurelijan Dijk tvrdi, da, prema njegovim dosadašnjim istraživanjima, mora postojati originalni jedinstveni liturgični egzemplar, službeno određen za prijepis drugih kodeksa.[50] Za antifonale i graduale, ukoliko sam ih dosad imao pod rukom, ne bih mogao reći, da li će se takav egzemplar naći. Uporedio sam sve brevijar-antifonale, nastale prije 1240. godine, osim onoga sv. Ane u Münchenu, koji sam vidio u fotografijama. Svi su ti kodeksi pisani beneventanskom notacijom, ali ne samo što nisam našao jedinstva među kodeksima, koji su nastali na različitim mjestima, nego čak ni među ona četiri, koja su napisana u asiškom skriptoriju. Uporedio sam među ostalim sedmi responsorij matutina svetkovine Assumtionis u dva asiška kodeksa i našao sam u tom jednom responsoriju šest velikih ritmičkih i melodijskih varijanata. Osim toga ti najstariji kodeksi nisu jednaki ni po strukturi, ni po razdiobi: imaju lekcije često različitog sadržaja, a rijetko kada se slažu u dužini lekcija. U Zadru i Šibeniku imamo antifonala formiranih u prvim decenijama postanka franjevačkih antifonala, pisanih kvadratnom notacijom. Među ova dva kodeksa postoje tako velike razlike u grgurevskim napjevima, da ih ne samo ne bismo mogli označiti kao prijepis jedan iz drugoga, nego čak ne bismo ih mogli pripisati ni istoj familiji. Uspoređujući pak kodekse njemačkog, francuskog i talijanskog porijekla, naići ćemo posvuda na tolike varijante, koje govore protiv monocefalnosti franjevačkih korala.

Ipak jedinstvo franjevačkih korala u drugoj polovici XIII. v. uspostavljeno je, ne tako da bi svi kodeksi imali posve jednake koralne napjeve, što ne ćemo naći ni kod kodeksa prepisanih s jednoga egzemplara,

nego to se jedinstvo pokazuje u čvrstoći stalnih grgurevskih formula, u jednakosti neuma i diobe i raščlanivanja muzičkih rečenica i perioda. Neke diferencije postoje, jer nije moguće izbjeći, da pisar što ne promijeni, a te razlike opet daju dragocjen kriterij, jer po njima možemo razvrstati koralne kodekse po većim i manjim familijama.[51]

Uporedba napjeva

Objasnili smo pojam franjevačke tradicije, označili, odakle ona potječe i kako se ona rasprostirala, pa sada možemo prijeći na uporedbu napjeva, koja nam ima potvrditi tri prije postavljene pretpostavke.

Za uporedbu uzimljemo 6 kodeksa; u prvoj grupi na liniji 1, 2 i 3 jesu nefranjevački kodeksi: 1, Editio Vaticana, 2, Bologna: Museo Civico, corale 2, 3, Bologna, catedrale di s. Pietro, corale C. U drugoj su grupi franjevački kodeksi, i to na liniji 4 antifonal D, Župnog ureda Osor; na liniji 5: antifonal F, sv. Frane Zadar; linija 6: brevijar-antifonal, Biblioteca Comunale Assisi, nr 694; linija 7: brevijar-antifonal, Biblioteca Nazionale Napoli: VI. E. 20. [52]

Tablica III.

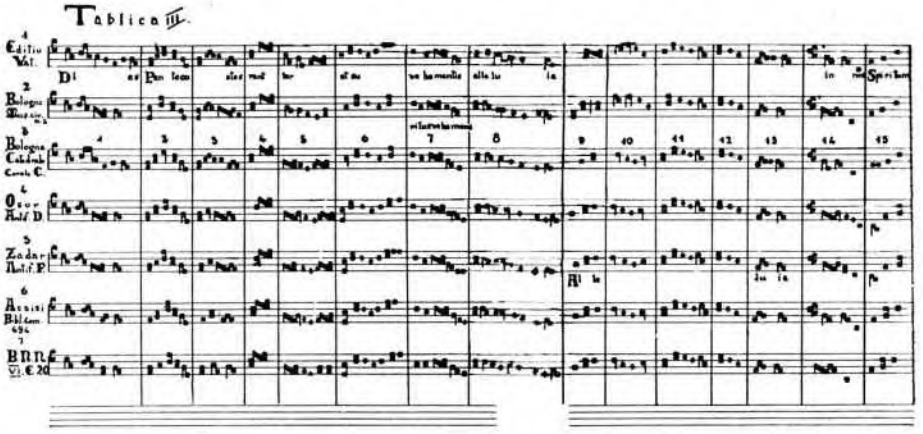

Prelazimo na poredbu.

Usporedimo prvu varijantu: u prvoj grupi vidimo torculus *la-ut-sol.* Druga grupa u tom torculusu, ima varijantu *la-si-sol,* što predstavlja promjenu ili modulaciju modusa. Isto je tako značajna i druga varijanta. U njoj druga neuma, u prvoj grupi, ima *sol-la-si-mole.* U drugoj grupi je promijenjen smisao, jer je tu *sol-la-ut.* U trećoj varijanti prva grupa ima melodiju, koja se uspinje do *si.* U drugoj grupi melodija se penje do *la.* Isto je i sa petom varijantom. U prvoj grupi melodija dopire do *sol,* a u drugoj do *fa.* U šestoj varijanti franjevački kodeksi na početku imaju markantni podatus *mi-la,* dok prva skupina ima samo *la,* što u deklamaciji

znači veliku promjenu. Osma i deseta varijanta imaju iznenađujući karakter, jer predstavljaju posve drugi muzički smisao.

Ovaj duhovski responsorij uzeo sam zbog njegove markantne beneventanske stilske osobine. Melodijske pak osobine ovog responsorija su više slika nego odlučujući dokaz franjevačke tradicije. U našim kodeksima ovakve varijante susrest ćemo skoro na svakom foliju. Držim, da u franjevačkim kodeksima jednakost s jedne strane i značajnost melodijskih formula s druge strane, a da i ne spominjemo one ritmičke naravi, daju nam pravo, da koralne napjeve u franjevačkim kodeksima držimo jednom grupom, koja se razlikuje svojom fizionomijom od drugih, a to nas uvjerava, *da postoji franjevačka koralna tradicija.*[53]

Isto tako držim, da je sada i jasna moja druga tvrdnja, da osorski antifonali pripadaju franjevačkoj grupi, jer se eto ne odvajaju ni jednom odlučujućom varijantom.

Dvije značajne varijante broj 4 i 15, što ih vidimo samo u osorskom i zadarskom antifonalu, potvrđuju moju treću pretpostavku. Posjedujem dvadesetak što fotografija, što prijepisa navedenog duhovskog responsorija, i to počevši od Genove preko Padove, Venecije i Bologne, Firence, Asiza, Rima do Napulja. Ni u jednom kodeksu ne nalazimo tih varijanata. Pored ovih dviju naišao sam i na još nekoliko značajnih. Tako na pr. u prvom responsoriju Božića *generi* jaka je i ritmička i melodijska varijanta. Što znače te varijante, koje nalazimo samo u zadarskom i u osorskom antifonalu? Kad smo već došli do sigurne spoznaje, da je osorski antifonal po svojoj građi franjevački, da se sa zadarskim podudara i u sastavu, rubrikama i Sanktoralu, i opet u koralnim melodijama, onda se nameće zaključak, da je osorski Gradual prepisan iz zadarskog.

Same one dvije varijante, ma koliko bile značajne, nisu za sebe još posve siguran dokaz, da je osorski antifonal prepisan iz zadarskog, jer su se mogle naći i u nekom drugom kodeksu, koji je nama nepoznat. Pri sudu o porijeklu moramo računati i na tu mogućnost.

Mi možemo pomišljati, da je mogao postojati neki kodeks sa onakve dvije varijante, ali ne možemo lako pomisliti i vjerovati, da je postojao neki kodeks, koji bi sadržavao sve one brojne varijante različite naravi, čime se osorski i zadarski antifonali razlikuju od svih ostalih. Pa, ako bi se i našao takav kodeks, taj opet nije mogao biti drugo nego prijepis zadarskog antifonala. Vez zadarskih kodeksa sa osorskim, držim, da je nepobitan. Nadalje osorski antifonal, sa onim beneventanskim osobinama, nije mogao biti prepisan nego iz kodeksa, koji je vremenom ili prostorom bio blizu beneventanskom području, pa nas to ponovo vodi k zadarskom antifonalu.

Gdje su napisani osorski korali?

Osorski antifonali nisu mogli biti prepisani iz zadarskog nego samo u Zadru. Prijepis je tražio duže vrijeme, a franjevci sigurno nisu mogli ni htjeli biti lišeni svoga antifonala za duže vrijeme. S druge strane znamo,

da je u samostanu sv. Frane, postojao skriptorij, čije je djelovanje poznato sve od XIII. do XVII. v. Četiri člana tog skriptorija XV. v. ostavili su na starim koralima sv. Frane vidljive tragove svog djelovanja. A danas se čuvaju u franjevačkoj biblioteci tri graduala, što je izradio fra Frane Difnić, franjevac iz Šibenika, od godine 1651.–1654. Pored skriptorija sv. Frane, još je djelovao skriptorij sv. Krševana.[54] Znamo također, da su i svjetovni svećenici pisali korale, i to za plaću.[55] Nije još poznat slučaj, da je neki svjetovnjak, a još manje svjetovnjačka radnja prepisivala korale.

Prije smo rekli, da su tri franjevačka graduala iz Šibenika i Zadra prijepisi zadarskog. Gdje su dakle prepisani osorski antifonali? Oni su mogli biti izrađeni u skriptoriju sv. Frane, ali ne smijemo isključiti mogućnost, da su bili prepisani i izvan tog skriptorija.

Osorski graduali sigurno su izrađeni gdje i antifonali

Ti graduali, po svojoj strukturi, blizu su gradualima Sv. Frane, a po svom Sanktoralu oni su usko povezani sa osorskim antifonalima. Osim toga antifonal C od fol. 120 i čitav kodeks D izradio je isti iluminator, ili u najgorem slučaju njegov najuži drug iste škole, koji je izradio i minijature u gradualu. Jasno je dakle, da su graduali i antifonali izrađeni u istom krugu, naime u Zadru.

Kad su izrađeni osorski korali?

U osorskom antifonalu i gradualu svetkovina je sv. Trojstva, a nema Isusova Preobraženja. Blagdan sv. Trojstva primili su franjevci 1339. godine, a svetkovina Preobraženja uvedena je 1458. godine i odmah se pojavljuje u svim dalmatinskim kodeksima. Osorski korali, koji nemaju te svetkovine, izrađeni su prije 1458. godine, ali poslije 1339. godine, jer imaju svetkovinu sv. Trojstva. Paleografske osobine: rastavljanje slova, pružanje u širinu mjesto u visinu, smanjeni broj kratica, produženje stabla poteza do druge imaginarne linije, a u koralnom pismu notacija prema menzuralnoj muzici i još način izradbe minijatura pokazuju, da su kodeksi izrađeni u XV. v. Tako doba osorskih kodeksa možemo sa sigurnošću postaviti u prvu polovicu XV. v.

Utvrdivši zadarsko porijeklo osorskih korala, dobili smo jači uvid u razgranatu književnu i kulturno-prosvjetnu djelatnost Zadra. U isto doba upoznali smo kulturne veze Osora sa Zadrom. Veze pak onakve naravi ne bi bile moguće, kad ne bi postojao i nacionalni vez Osora sa i tada hrvatskim Zadrom.

KRATICE:

Za biblioteke:

BNP Bibliothèque National–Paris
BNN Biblioteca Nazionale–Napoli
BNR Biblioteca Nazionale–Roma
BAV Biblioteca Apostolica–Vaticano
MCB Museo Civico–Bologna

Za bibliografiju:

AFH, revija: Archivum franciscanum historicum
Carou: P. Arsène Le Carou, Le Bréviaire romaine et les frères mineurs au XIIIe siècle, Paris
GFZ Graduali sv. Frane u Zadru
AFZ Antifonali sv. Frane u Zadru
PM Paléographie musicale
EV Editio Vaticana graduala i antifonala

BILJEŠKE

[1] *Graduali* sadržavaju pjevane promjenljive dijelove mise, t. j. one dijelove, koji se svaki dan izmjenjuju, a zovu se *Introitus, Graduale, Offertorium i Communio.*

Antifonali sadržavaju pjevane dijelove brevijara ili časoslova, i to za Matutinum 9 antifona, 9 ili 3 responsorija, pa za Laudes i Vesperas po 6 antifona. Matutinum i Laudes zove se *officium nocturnum.* 4 horae minores sačinjavaju *officium diurnum,* a to su Prima, Tertia, Sexsta et Nona. K ovima, u *officium diurnum,* pridružuju se Vesperae i Completorium. Gradual i antifonal dijele se u tri velika dijela: *Prvi je Temporal (de Tempore),* sadržava oficije ili mise za sve nedjelje, blagdane gospodnje, pa proste dane kroz sedmicu. *Sanktoral (de Sanctis)* sadržava oficije i mise za svetkovine svetaca. Treći dio je Commune Sanctorum, sadržava oficije i mise zajedničke za pojedine grupe svetaca, te iz tih obrazaca uzimaju se dijelovi oficija i mise za svetkovinu, koja nema svoj vlastiti obrazac. Tako je Commune apostolorum, Commune unius martyris i t. d. Gradual ima još i četvrti dio, gdje se nalazi zbirka nepromjenljivih dijelova mise: *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei.* Taj se dio naziva Kyriale.

[2] Hans Folnesicz: Die illuminierten Handschriften im österreichischen Küstenlande in Istrien und der Stadt Triest. Leipzig 1917.

[3] Folnešićev navod o broju fol. u ovom kodeksu je pogrešan. Navodi, da ima 207 fol., međutim nedostaju fol. 247, 248 i 250.

[4] Vidjet ćemo, da je jednom melizmatičnom responsoriju napisan najprije tekst, a zatim je trebalo da budu napisane note, što nije učinjeno. Po tom slučaju, a i drugim, što se nalaze u osorskim a i drugim kolima, sigurno znamo, da su pisari, pišući svoje korale kvadratnim notama, još u XV. v. najprije pisali liturgični tekst, a onda postavljali poviše teksta note. Kad je pjevanje bilo recitativno, te je na svaki slog dolazila samo jedna ili najviše dvije note, onda je lako bilo postaviti i porazdijeliti tekst, prije nego što je bio napisan napjev. Ali kad je pjevanje melizmatično, kao što je u responsoriju ili kyrie, gdje jedan slog dolazi na veću grupu nota, pisaru je moralo biti vrlo teško odrediti, gdje će napisati onaj slog, dok note nisu bile napisane. Danas već ne bi nijedan pisar napisao tekst prije melodije. Držim, da su pisari u XIV. i XV. v. pisali najprije tekst, pa onda note radi čuvanja i poštovanja tradicije. Dok su kodeksi bili napisani neumama, onda je stvarno trebalo napisati najprije tekst, pa onda neume, jer su se neume mogle postaviti nad svaki slog, ma kako bile one široke.

[5] Zadržavanje starih ligatura, usprkos težnji za rastavljanjem slova, treba pripisati disciplini pisarske škole i strogim pravilima gotike. Toj disciplini i strogosti treba zahvaliti, što su pisari, u dugom razdoblju od čitava dva vijeka, sačuvali stare gotičke forme. C. Paoli, Paleografia latina I, Firenze 1901, p. 35.

[6] Herman Delitsch, Geschichte der abendländischen Schreibschriftformen, Leipzig 1928, p. 130 etc.

[7] Oblo *r* dolazi od XIII.–XV. v. uvijek poslije slova sa lukom *c*. H. Delitsch, Geschichte der abendl. Schreibschriftformen, op. c. p. 138. Paoli, Paleografia latina, op. c. p. 35.

U dalmatinskim kodeksima druge polovine XV. v. uspravno *r* dolazi redovito, te je jedan od kriterija za datiranje pisma.

[8] Paoli, Paleografia, op. c. p. 34, nazivlje gotiku korala, što je cvala u XV. i XVI. v. »gotica corale«. Skriptorij sv. Frane u Zadru čuva tu gotiku još i u XVII. v. Fra Frane Difnić 1650. piše kao pisar XV. v.

[9] Hans Folnesicz, Die illuminierten Handschriften im österreichischen Küstenlande. op. c. p. 94.

[10] P. Eusebius Clop, Du chant dans l'Ordre seraphique, Solesnes 1908, p. 38.

[11] Tako J. Danjou, u. Clop, Du chant, op. c. p. 38.

[12] Clop, op. c. p. 34.

[13] P. Widman, Die neuen Choralbücher des Zisterziensordens, Die Zisterzienser Chronik, Bregens. XVI. 1904, p. 120.

[14] Fra Dominique Delalande, O. P., Le Graduel des Prêcheurs, Paris 1949.

[15] Fr. X. Haberle, Magister choralis, Ratisbona, p. 6.

[16] Baini, Memorie storico critiche della vita e delle opere di G. P. Palestrina, Roma. Tom II, p. 6.

[17] P. H. Golubović, Ceremoniale Ordinis Minorum vetustissimum, AFH. III, p. 55.

[18] Vidi Tablica I, 1–4.

[19] Tablica II. Iste stvari vide se u Tablici II i III u motivu *a, e, d.*

[20] Ovaj gradual je opisao P. Benvenutus Bughetti, Statutum saeculi XIII. proscribendis libris choralibus, AFH XXI. 1928, p. 406–412. Bughetti datira ovaj kodeks najkasnije 1260. godinom. Razlog tome daje, što nema ni u Sanktoralu ni u litanijama sv. Klare. Ovaj razlog malo znači, jer ima kodeksa iz XIV., pa čak iz XV. v., gdje nije unesena sv. Klara.

[21] Fra Frane de Brugis pored dva voluma graduala još je priredio i dao tiskati kompletni antifonal u 4 voluma, pa psaltir u 2 voluma, sve u velikom formatu. Na svakom volumu stoji *Impressum Venetiis ... arte Emerici de Spira. 1499–1503.* Ova dragocjena zbirka, koju potpunu ne ćete naći ni u najvećim bibliotekama: Vatikanskoj, Nacionalnoj u Rimu i Nacionalnoj u Parizu, nalazi se kompletna u franjevačkom samostanu u Hvaru, a nepotpuna u biblioteci Male Braće u Dubrovniku. Fra Frane de Brugis dovršio je svoju zbirku nakon dugogodišnjeg rada i sravnjivanja najboljih franjevačkih kodeksa. Danas se njegovo djelo broji među najbolje franjevačke graduale i antifonale.

[22] Gradual Župnog ureda u Carmignano, prije nego što je Bughetti u njemu otkrio Statutum pro scribendis libris choralibus, stajao je zabačen među nevrijednim knjigama sakristije. Za nas je ovaj gradual od posebne važnosti, jer je to svakako najbliži brat franjevačkom gradualu u Zadru.

[23] Ovom prigodom dužnost mi je da se srdačno zahvalim veleuč. benediktincu, don Michele Huglo, na pomoći, koju mi je pružio pri mom znanstvenom istraživanju.

[24] P. H. Golubović, Ceremoniale, op. c. AFH III, p. 55.

[25] Patrologia Latina, CL XXVIII. 340, Abaelardi Epistolae X.

[26] P. Aurelian van Diyk, Il carrattere della correzione liturgica di fra Aimone, Ephemerides liturgicae, Anno 59. 1944–45, p. 183.

[27] A. G. Little, The Roman Breviary English Historial Reivew, Tom. XIII, p. 703.

[28] Najstarija uredba o pisanju koralnih knjiga, što se dosad zna, nalazi se u već spomenutom gradualu Župnog ureda u Carmignano, nedaleko od Firence. Malo je primjeraka te uredbe bilo poznato. U novije doba jednu je našao P. A. Diyk, koji mi

javlja, da je ta uredba bila kasnije primljena i od drugih redova. Jedan sam primjerak našao u MCB, corale 33. To je gradual iz konca XIV. v. Važne točke te uredbe jesu: 1) Unaprijed svi moraju pisati antifonale i graduale sa kvadratnim notama, na četiri crvene crte. 2) U prijepisu ne smiju ništa mijenjati, nego moraju sve note prepisati sa njihovom povezanosti i pauzom, a prepisivati smiju samo iz odobrenih i ispravljenih egzemplara. 3) Pošto je koral napisan, a prije nego što bude vezan i postavljen u kor, moraju ga najmanje trojica stručnjaka uporediti sa egzemplarom i griješke ispraviti. 4) Ne smiju dati svjetovnjacima da prepisuju korale. Na antifonalima sv. Frane u Zadru, još i sada se jasno razabiraju ispravci, što ih je napravila komisija korektora. Tako u antifonalu *F* u oficiju uskrsnog doba mogao sam nabrojiti 10 ispravaka.

[29] P. Cunibert Mohlberg, Radulf de Rivo, Der letzte Vertreter der Altrömischer Liturgie, II Band, Münster 1915, p. 103.

[30] Golubović, Ceremoniale, op. c. 55–58.

[31] Moja srdačna hvala službenicima i činovnicima u Museo Civico Bologna, koji su me, za nekoliko sedmica u svome zavodu rado, srdačno i nesebično pomagali.

[32] Abbè V. Leroquais u Les Sacramentaires, Tom I, p. XXVIII. veli: Za identifikaciju rukopisa Sanktoral je vrlo koristan, osobito pak za datiranje. Paleografija nije egzaktna znanost. Svi znamo, kako je osjetljiv i nesiguran posao, kad se paleografskim kriterijima određuje doba rukopisa, osobito kad se to radi o liturgičnom djelu, jer u tom času mogu istraživaocu izbjeći neki zakoni evolucije. Postojanje ili nepostojanje neke svetkovine u kalendaru ili sanktoralu pruža sigurnije indikacije, pod uvjetom da se ne mimoide zdrava kritika. Tako se taj duboki poznavalac sredovječnih rukopisa više puta izrazio i upozoravao istraživaoce na važnost liturgijskih podataka.

[33] Carou, op. c. p. 153, donosi franjevački Sanktoral iz godine 1230. i 1500., koji se slaže sa osorskim.

[34] Sanktoral franjevačkog brevijara iz XIII. v. u BNP 1045 i 1280 slaže se sa osorskim, iako se u franjevačkim Sanktoralima u Francuskoj znadu naći dosta često svetkovine lokalnih svetaca.

[35] V. Leroquais, Les Breviares Manuscrits des bibliothèques publiques de France, Tom I, p. 40.

[36] P. W. Lampen, Jean Pechan, O. F. M. et son office de la Sainte Trinitè, La France Franciscaine, Serie II, Tom XI, nro 2.128, p. 211.

[37] Engleski franjevac, Ivan Pechan, oko 1270., sastavio je rimovani oficij sv. Trojstva. Oficij se mnogima svidio, ali nije prodro, jer ga nije primila papinska kurija. Franjevci su bili uveli svetkovinu Sv. Trojstva 1260., ali su je ukinuli 1279., zato što ga nije držala rimska kurija. Ipak nisu prestali raditi, da bi se opet uveo rimovani oficij njihova odličnog brata, fra Ivana. 1334. uspjeli su. Te godine papa Ivan XII. primi oficij Sv. Trojstva kao oficij kurije te blagdan proširi na čitavu crkvu. Sad je to bio oficij *secundum curiam romanam.* Posve je razumljivo, što su franjevci primili oficij Pechana, a ne onaj, što je davno prije bio sastavio Stjepan biskup iz Liježa. U osorskom kodeksu, fol. 64 nalazimo ovo: *In octava Pentecostes fit officium sanctissimae Trinitatis s e c u n d u m c u r i a m r o m a n a m,* zaista dragocjen podatak za prosuđivanje značaja osorskog antifonala.

[38] Auguste Cholat, Le Breviaire de Sainte Claire, Paris 1914. U brevijaru sv. Klare, što se danas čuva u samostanu sv. Damjana u Asizu, a napisanom svakako prije 1240., stalno se papa navodi kao celebrans, ma da taj brevijar, koji je ujedno i misal, nije služio nego samo sv. Klari, i to u crkvi, gdje papa nije nikad držao svoje svečane obrede. Drugi slučaj je u jednom franjevačkom misal–gradualu u BNN. G. VI. 20. Nekoliko puta navodi se papa kao celebrans, iako je gradual služio jednoj siromašnoj franjevačkoj crkvi. Stručnjaci su dugo razbijali glavu, da bi objasnili te pojave. Sad držim, da je stvar jasna, kada znamo, da je to nastalo zbog toga, što se prepisivači nisu usudili mijenjati rubrike svog egzemplara.

[39] Vijest mi je ustupio O. Odorik Badurina, koji je našao u Nadžupskom arhivu u Rabu: Archivum capituli die 16/IX. 1457.

[40] Dr A. Matijević, Porijeklo renesansnih psaltira sv. Frane u Zadru. Izlazi u Zadarskom Zborniku M. H.

[41] P. Aurelian van Diyk, Il carrattere, op. c. 141.

[42] F. E. Brunning, Giuliano da Spira e l'officio ritmico di S. Francesco, »Note d' archivio« 1927.
PM XIV. p. 147.

[43] Dr A. Matijević, Odlomak brevijar-antifonala samostana sv. Frane u Zadru, prema sudu g. Giuseppe Praga, Zadarska Revija, Zadar god. II, br. I., str. 26.

[44] Wadding, Annales 1229. II.
P. E. Clop, Le chant, op. c. p. 11.

[45] Banister E. M., Monumenti vaticani di paleografia musicale latina, Leipzig 1913, p. 136.

[46] PM XIV, p. 126–129.

[47] Brevijar sv. Klare i brevijar-antifonali u Bibl. Com. d'Assisi djelomično su pisani kvadratnom notacijom.

[48] U PM XIV. glavna rasprava: La tradition bénéventaine.
Viktor Novak, Latinska paleografija, str. 163.

[49] Sunol G., Introduction à la paléographie musicale gregorienne, Paris 1935, p. 129. Pl. B. tu je geografska karta rasprostiranja raznih paleografskih škola.
PM. XIV, p. 81–83.

[50] P. E. van Diyk, Il carrattere, op. c. p. 250. Tu donosi antifonale prije reforme fra Haymona.
P. Benvenutus Bughetti, Statutum saeculi XIII, op. c. p. 408. istoga je mišljenja kao i P. E. Diyk, naime da je morao postojati jedan egzemplar, odakle su franjevci prepisali svoje graduale i antifonale.

[51] Morao sam se, makar i letimično, dotaknuti još posve netaknutog pitanja: kako su franjevci formirali svoje graduale i antifonale? Koralni muzikolog P. Wagner (u Neumenkunde, p. 313) naglašava, da još nije dovoljno ni ispitana, ni ocijenjena velika uloga franjevaca u formiranju koralnih knjiga. U osorskim koralima zapazili smo pojave usko povezane sa prvim periodom formiranja franjevačkih korala. Kod proučavanja drugih dalmatinskih, franjevačkih i nefranjevačkih korala, morat će se i drugi navraćati na početke franjevačkog korala. Tako je radio i don Pothier. Prema istraživanjima P. E. Cloupa u Saint Francois et la liturgie de la Chapelle Papale, AFH. XIX. 192. p. 800, Don Pothier, ispravljajući svoj gradual iz 1885. godine i spremajući izdanje vatikansko, da bi se što više približio originalnom grgurevskom pjevanju, samo u Temporalu i to samo u adventsko doba, ispravio je svoj gradual 500 puta prema franjevačkim kodeksima.

[52] Raffaele Arnese, Un breviario francescano del secolo XIII. nel codice musicale VI. E. 20 della Bibl. Nazionale di Napoli, Miscelanea Francescana, vol. 50., fasc. II. 1950.
Bichl, Legenda S. Francisci neapolitana, AFH. XXI. 244.

[53] Clop, Le chant, op. c. 67: »Zbog razlika, koje su se uvukle u koralne knjige, neki su mislili, da Franjevački red nema svoga pjevanja. Suglasnost pak, koja postoji među najstarijim dokumentiranim kodeksima, nesumnjiv je dokaz jedinstva napjeva u čitavom Franjevačkom redu«. Clop dalje dokazuje, da je to jedinstvo, unutar Reda i razlika od ostalih u pjevanju, postignuto svijesnim i dugim naporima.

[54] Giuseppe Praga, »Lo scriptorium« dell'abbazia benedettina di san Grisogono in Zara (»Estratto dall'Archivio Storico della Dalmazia«, Roma 1930).

[55] Tako se fra Pavao Djakon iz Hvara 1463. godine obvezao prepisati jedan brevijar za Pavla, dubrovačkog franjevca. D. A. Matijević, Porijeklo renesanskih psaltira, op. c.

Résumé

L'ORIGINE ZARATINE (DE ZADAR) DES CHORALS D'OSOR

La paroisse d'Osor a hérité de l'ancien évêché de ce nom 5 volumes de chorals du 15e siècle. Les manuscrits A et B représentent un graduel complet, les manuscrits D, C, E un antiphonaire complet. Ils sont écrits sur parchemin, ornés d'enluminures. Les manuscrits A, B, D et (en partie) C ont été enluminés par un artiste, le reste de C ainsi que tout le manuscrit E par un autre artiste. Les manuscrits du graduel et de l'antiphonaire sont défectueux, car la première et la dernière feuille y manquent. Aussi ne peut-on savoir quelle est l'église pour laquelle ces chorals ont été faits ni par qui. D'après l'expression *fratres conveniant* qui se trouve dans le graduel, on pourrait conclure que ces manuscrits ont été exécutés pour l'église d'un couvent. Or de ces manuscrits, aux couvertures solides et résistantes, on s'est servi jusqu'à l'usure dans le choeur de la cathédrale d'Osor!

L'auteur arrive à la conclusion que les chorals d'Osor appartiennent, par leur structure et par leurs marques visibles, à l'ordre des franciscains, plus précisément à la famille de Zadar. Il précise ce qui suit: 1°, Les franciscains ont adopté le chant grégorien de la région de Bénévent, plus exactement d'une partie de cette région qui ne pourra être identifié que par un travail de longue haleine; 2°, Avec le chant grégorien les chorals franciscains ont adopté aussi de nombreuses particularités de langue et de style dont l'influence tendra cependant à disparaître au fur et à mesure de l'éloignement dans le temps et dans l'espace de la source bénéventine; 3°, Ayant adopté le chant grégorien d'*une* région, les franciscains se sont constamment efforcés de conserver dans tout leur ordre le chant grégorien d'une manière uniforme. Ils y ont réussi dans une large mesure de sorte que le chant choral est partout le même, ce qu'on désigne par le terme de tradition franciscaine; 4°, C'est de cette manière aussi que les franciscains ont composé à trois reprises leur kyriale qui diffère sensiblement des kyriales épiscopaux. L'auteur constate en outre que les chorals d'Osor sont les mêmes que ceux de Zadar en ce qui concerne l'agencement du *Temporale* et du *Sanctorale*, les rubriques et la tradition chorale franciscaine. Au surplus, on peut observer dans les chorals d'Osor des caractères du style bénéventin et des variantes mélodiques tels comme on n'en trouve que dans les chorals de Zadar, circonstance qui amène l'auteur à la conclusion suivante: les chorals d'Osor représentent une copie directe ou du graduel et de l'antiphonaire de Zadar ou bien d'un manuscrit ancien appartenant à la famille de Zadar. Ils ont été écrits soit dans le *scriptorium* de Zadar soit dans les environs immédiats de cette ville. Ainsi les liens existant entre Osor et Zadar se trouvent démontrés d'une façon irréfutable.

ZAGREB INSTITUT